

اقتصادی ایران

در گفت‌وگو با فرهاد مؤمنی صاحب‌نظر اقتصادی بررسی شد
چگونه ایران در سیاست‌های اقتصادی در زمان جنگ موفق بود؟

صفحه ۱۴

نگاهی به صنعت نفت ایران
در دوران جنگ تحمیلی

حلقه نجات اقتصاد ملی

زیر آتش دشمن

اگرچه آغاز دفاع مقدس را ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ می‌دانند، اما جنگ تحمیلی برای صنعت نفت ماه‌ها قبل از شلیک نخستین گلوله آغاز شد. خطوط لوله و تأسیسات نفتی کشور مدام مورد حمله خرابکارانه قرار می‌گرفت. یعنی پیش از بمباران گاه و بی‌گاه پالایشگاه بزرگ نفت آبادان و جزیره خارک و تا پایان هم مناطق نفت‌خیز جنوب، خط مقدم جبهه جنگ بودند. بیش از دو هزار و ۵۰۰ حمله هوایی و موشکی به این مناطق شد و مراکز تولید، انتقال و توزیع نفت فرآورده‌های نفتی از جاه‌ها، خطوط لوله و تلمبه‌خانه‌ها تا پالایشگاه‌ها را بی‌وقفه مورد هدف قرار می‌دادند. درخصوص پالایشگاه‌ها به دفعات مکرر این اتفاق افتاد. پالایشگاه آبادان ۸ سال بدون وقفه؛ پالایشگاه تهران ۲ بار؛ پالایشگاه تبریز ۱۹ بار؛ پالایشگاه شیراز ۴ بار؛ پالایشگاه اصفهان ۸ بار و پالایشگاه کرمانشاه ۱۶ بار زیر آتش دشمن قرار گرفت. اما با هر حمله، دوباره بازسازی می‌شد تا در مدار قرار بگیرد و توان تولید کشور روی ۳ میلیون بشکه در روز حفظ شود.

از دیگر بخش‌هایی که به صورت مداوم مورد حمله قرار می‌گرفت، مرکز انتقال نفت آبادان، خط لوله آبادان، واحدهای مسکونی کارکنان، مرکز انتقال نفت «نفت‌کش شهر» و مرکز انتقال نفت پایطاق بود. حملات دشمن به تلمبه‌خانه‌های مهم نفتی نظیر اهواز، شماره ۲۱ امبدیه، گوره آبی، وی‌سی (گچساران) هرکدام بارها مورد اصابت موشک‌های دشمن قرار گرفت. برخی از کارخانه‌های بهره‌برداری مناطق نفت خیز به طور کامل منهدم شدند. واحدهای نمک زدایی و کارخانه تقویت فشار گاز نیز شرایط بهتری نداشتند. اما نیروهای دشمن فقط به فکر حمله به تأسیسات نبودند. در طول جنگ برخی تجهیزات و دکل‌های نفت ایران را هم به خاک عراق منتقل کرده بودند و می‌خواستند که قلب اقتصاد کشور و شریان حیاتی آن، یعنی صنعت نفت را مختل کنند. به همین سبب نیز در جریان جنگ تحمیلی به ایران، جزیره خارک بیش از ۲ هزار و ۸۰۰ مرتبه بمباران شد.

اواخر جنگ یعنی در سال ۱۹۷۸، معاون دبیرکل سازمان ملل برای برآورد خسارات مستقیم ناشی از جنگ بر مبنای قطعه‌نامه ۵۹۸ به ایران آمد. عبدالرحیم ابی فرح در گزارش خود اعلام کرد که ایران حدود ۱۰۰ میلیارد دلار خسارت مستقیم و به طور کلی ۴۴۰ میلیارد دلار از جنگ خسارت دیده است.

در سال‌نامه ۱۹۹۱ سازمان ملل به نقل از ابی فرح آمده‌است که صنعت نفت ایران به عنوان «حلقه نجات اقتصاد ملی»، خسارات زیادی دیده و در حال فروپاشی است و نیاز به تعمیرات اساسی و نوسازی

دارد. ابی فرح در شرح صنعت نفت ایران گفته بود که این صنعت اکنون به شکل «وصله‌پینه» (cannibalize) کاری می‌کند و به یک برنامه بازسازی سریع نیاز دارد. او مستقیماً به وضعیت پالایشگاه نفت آبادان و تأسیسات بارگیری نفت در جزیره خارک اشاره کرده بود و گفته بود که این دو بخش بزرگ در صنعت نفت عملاً تخریب شده‌اند و زیرساخت‌های صنعت نفت ایران نیاز به تجدید و تزییق پول و تکنولوژی دارد.

بیش از ۳ دهه از روزهای تنظیم گزارش ابی فرح می‌گذرد و هنوز صنعت نفت ایران بدون تخصص خارجی‌ها و تزریق تکنولوژی‌های روز دنیا روزی پای خود ایستاده‌است. در همان شکل وصله‌وپینه؛ مساله‌ای که شاید بیش از هر چیز نشان دهنده فداکاری‌ها و از خودگذشتگی‌هایی باشد که از همان روزهای قبل از جنگ شروع شده است. صنعتی که بیش از هزار شهید داد و حتی مهندس محمدجواد تندگویان، وزیر نفت کابینه شهید رجایی که هم آبان ۱۳۵۹ یعنی حدوداً یک ماه پس از آغاز دوره وزارت‌تش برای بازپدیده به پالایشگاه نفت آبادان می‌رفت، اسیر شد و در همان اسارت به شهادت رسید.

«ایران» از خسارات جنگ تحمیلی براساس منابع رسمی گزارش می‌دهد

۱۱۷ میلیارد دلار خسارت مستقیم به ارزش سال ۶۹

خسارات داشته که ارزش ریالی آن به بیش از هزار و ۲۴۱ میلیارد تومان می‌رسد. در فعالیت‌های تولیدی، بخش نفت با ۲۳.۹۶ درصد بیشترین درصد خسارات را به خود اختصاص داده که این امر با توجه به وابستگی اقتصاد کشور به درآمدهای نفتی و از بین رفتن بخش عظیمی از ذخایر سرمایه‌ای این بخش مشکلات بسیاری برای اقتصاد به وجود آورده است.

■ خسارت ۱۰۵ تریلیونی کشاورزی

در گروه کشاورزی میزان کل خسارات وارده معادل هزار و ۵۹۷ میلیارد تومان (۱۵۹۵۷۰۳ میلیارد ریال) بوده که بیش از ۱۷۸ میلیارد تومان یعنی ۱۱ درصد آن را خسارات مستقیم و بیش از هزار و ۴۱۷ میلیارد تومان (۱۴۱۷۳۰۹ میلیارد ریال) که ۸۹ درصد کل خسارات را در اختیار بخش خسارات غیرمستقیم تشکیل می‌دهد. خسارات مستقیم وارده به ذخایر سرمایه‌ای (ساختمان و ماشین‌آلات) در این بخش معادل ۱۰۲ برابر سرمایه‌گذاری جدید به عمل آمده طی دوره جنگ بوده است.

■ خسارات بخش صنایع ومعادن

در گروه صنایع و معادن که متشکل بر بخش‌های صنعت و معدن، آب، برق و گاز ساختمان است، میزان کل خسارات وارده معادل ۵۷۶ میلیارد تومان (۵۷۶۹ میلیارد ریال) برآورد شده که ۵۶ درصد از آن را خسارات مستقیم و ۴۴ درصد را خسارات غیرمستقیم تشکیل می‌دهد. نسبت بین خسارات مستقیم وارده به ذخایر سرمایه‌ای و کل سرمایه‌گذاری جدید انجام شده در این بخش معادل ۱۹۰ درصد بوده است. گفتنی است در این

همچنین بخش مواد و کالا که بالاترین سهم و ارزش در خسارات وارده را به خود اختصاص داده، از نظر ریالی بیش از ۷۹۷ میلیارد تومان (۷۹۷۴۴۵ میلیون ریال)، خسارات متحمل شده است. حال از نظر ارزی نیز خسارات وارد شده به این بخش به ۴۴ میلیارد و ۷۲۹ میلیون دلار رسیده و در مجموع بیش از هزار و ۱۳۳ میلیارد تومان خسارات بر جای گذاشته است. در مجموع حجم خسارات مستقیم جنگ تحمیلی ریالی بیش از ۲ هزار و ۲۰۲ میلیارد تومان (۲۲۰۲۷۲۱۱ میلیون ریال)، ارزی ۱۱۷ میلیارد و ۱۳۳ میلیون دلار و کل شامل ارزی و ریالی بیش از ۳ هزار و ۸۰۱ میلیارد تومان بوده است.

■ خسارات مستقیم براساس بخش‌های اقتصادی

در مجموع از خسارات مستقیم بیش از ۳ هزار و ۸۱۰ میلیارد تومانی وارده به بخش‌های اقتصادی بخش خدمات بیشترین خسارات را با نزدیک به ۶۰ درصد متحمل شده است. بخش خدمات در دوره جنگ تنها در تقسیم‌بندی خسارات مستقیم بیش از هزار و ۸۳۹ میلیارد تومان خسارات دیده است که این رقم ۵۹.۷۰ درصد خدمات عمومی بیشترین سهم یعنی ۵۱.۱۹ درصد را به خود اختصاص داده است که شدت ضرایب وارده به بنیه دفاعی و خدماتی (وزارتخانه‌ها) را نشان می‌دهد. پس از خدمات، بخش نفت با ۲۳.۹۶ درصد رتبه دوم خسارات مستقیم را به خود اختصاص داده. این بخش در مجموع بیش از ۷۳۸ میلیارد و ۲۶۳ میلیون

براساس نرخ دلار ۴ هزار و ۲۰۰ تومان دولتی محاسبه شود، ارزش خسارات ریالی جنگ به بیش از هزار و ۴۳ هزار میلیارد تومان می‌رسد و اگر این خسارت بر مبنای دلار ۲۶ هزار تومان محاسبه شود، خسارات ریالی جنگ به بیش از ۶ هزار و ۴۵۹ هزار میلیارد تومان می‌رسد. حدود سه برابر حجم نقدینگی کشور است.

■ مواد و کالاداری بیشترین خسارت

براساس این گزارش از مجموع خسارات مستقیم ۳ هزار و ۸۱۰ میلیارد تومانی جنگ بیشترین سهم به مواد و کالا در میان سه بخش اصلی خسارات مستقیم اختصاص دارد. این بخش به تنهایی ۳۶.۸ درصد از خسارات مستقیم را داشته است که رقم ریالی آن به هزار و ۱۳۳ میلیارد تومان می‌رسد. بنابراین در طول جنگ بیش از هزار میلیارد تومان کالا و مواد اولیه نابود شده که این نابودی خسارات دیگری را به دلیل توقف فعالیت کارخانه‌ها و کمبود کالا در شهرها به دنبال داشته است.

پس از مواد و کالا، خسارات وارده شده به ساختمان و تأسیسات رتبه دوم در خسارات را داشته است. سهم این بخش از خسارات مستقیم به ۳۲.۲ درصد می‌رسد که ارزش برآوردی آن به بیش از ۹۹۲ میلیارد تومان می‌رسد. بدین ترتیب خسارات مستقیم وارده بر ساختمان و ماشین‌آلات به تنهایی معادل ۱۰۳ درصد کل سرمایه‌گذاری‌های جدید انجام شده طی دوره جنگ تحمیلی بوده است. بخش ماشین‌آلات و تجهیزات نیز بیش از ۹۵۵ میلیارد تومان خسارت، سهم ۳۱ درصدی از کل خسارات مستقیم جنگ را به خود اختصاص داده

برآورد دقیق خسارات مادی جنگ کار بسیار دشواری است چرا که علاوه بر زیرساخت‌ها و تجهیزاتی که نابود می‌شود، ضربات مهلکی به بخش‌های غیرمادی و از همه مهم‌تر شهادت افراد وارد می‌شود که تبدیل این بخش از خسارات به اعداد بسیار دشوار است.

این درحالی است که جنگ طولانی هشت ساله عراق علیه ایران آسیب‌های گسترده‌ای به بخش‌های اقتصادی ایران وارد کرد که بازسازی و جبران آن به منابع مالی هنگفت و صرف زمان زیادی نیازمند است. پس از پایان جنگ تحمیلی ایران و عراق و امضای قطعنامه ۵۹۸ علاوه بر بحث پرداخت غرامت توسط عراق به عنوان شروع کننده جنگ، برای بازسازی و برنامه‌ریزی نیاز بود تا خسارات جنگ برآورد شود.

بر همین اساس هیأت دولت در سال ۱۳۶۱ به تصویب ضرورت برآورد خسارات جنگ تحمیلی تمام دستگاه‌ها و وزارتخانه‌ها را ملزم کرد تا نسبت به تعیین خسارات ایجاد شده اقدام کنند، اما به دلیل ناهمگونی روش‌های تعیین خسارات، نیاز بود تا روشی اقتصادی برای تعیین خسارات لحاظ شود. در همین راستا سه کمیسیون حقوقی، نظامی و اقتصادی برای برآورد خسارات تشکیل شد تا هر یک ابعاد خسارات جنگ را بررسی و اعلام کنند که در نهایت این گزارش‌ها در هشت جلد تدوین و منتشر شد. سازمان برنامه و بودجه به عنوان مسئول کمیسیون اقتصادی و برآورد خسارات مالی و اقتصادی جنگ تحمیلی پس از آن براساس الگوی حساب‌های ملی و بخش‌بندی‌های آن خلاصه خسارات اقتصادی و مالی جنگ را محاسبه و منتشر کرد.

نتیجه این بررسی‌ها که توسط دفتر اقتصاد کلان معاونت اقتصادی سازمان برنامه انجام شد، در یک گزارش ۲۰۴ صفحه‌ای در سال ۱۳۶۹ منتشر شد. همان گونه که اشاره شد، این گزارش تنها خسارات مالی و اقتصادی جنگ هشت ساله را مورد بررسی قرار داده و بدیهی است که خسارات غیرمادی و همچنین تعداد شهدا که خسارات سنگینی به همراه داشته، قابل تبدیل به اعداد و ارقام نبوده است. این درحالی است که از هر سه شهید جنگ تحمیلی ایران و عراق دو شهید کمتر از ۲۵ سال سن داشته‌اند.

■ خسارت ۶۵۳۵ میلیارد تومانی

براساس برآوردهای صورت گرفته در این گزارش، در مجموع خسارات ایجاد شده در سال‌های جنگ تحمیلی به دو بخش خسارات مستقیم و غیرمستقیم دسته‌بندی شده است. خسارات مستقیم شامل خساراتی است که در سه بخش ساختمان و تأسیسات، ماشین‌آلات و تجهیزات و مواد و کالا به دست آمده است. اما خسارات‌های غیرمستقیم نیز دو بخش جداگانه را دربر می‌گیرد که بخش اول آن خسارات ناشی از عدم تولید بر اثر از بین رفتن ذخایر سرمایه‌ای (ساختمان و تأسیسات، ماشین‌آلات و تجهیزات و مواد و کالا) است. بخش دوم آن نیز میزان افزایش منابع دفاعی جنگ به عنوان هزینه اختصاص داده شده به جنگ است.

در مجموع این گزارش نشان می‌دهد که جنگ هشت ساله تحمیلی ایران و عراق ۳ هزار و ۸۱۰ میلیارد تومان خسارات مستقیم و ۳ هزار و ۴۵۲ میلیارد تومان خسارات غیرمستقیم به همراه داشته است که بدین ترتیب مجموع خسارات ایجاد شده در این دوران به ۶ هزار و ۵۳۵ میلیارد تومان می‌رسد. طبق محاسبات انجام شده خسارات ارزی جنگ تحمیلی نیز در مجموع به بیش از ۲۴۸ میلیارد دلار می‌رسد. خسارات مستقیم ارزی جنگ در این گزارش بیش از ۱۱۷ میلیارد دلار اعلام شده که با توجه به خسارت ۳ هزار و ۲۵۲ میلیارد تومانی غیرمستقیم، این بخش نیز با خسارت بیش از ۱۳۱ میلیارد دلاری همراه بوده است که مجموع آنها را به بیش از ۲۴۸ میلیارد دلار می‌رساند.

با توجه به دوره محاسبه و نرخ رسمی دلار در دهه ۶۰ که نرخ هر دلار حدود ۲۶ تومان محاسبه شده است، اعداد و ارقام نسبت به شرایط فعلی تغییرات شدیدی پیدا کرده است. در صورتی که خسارات ارزی جنگ تحمیلی

خسارات وارد شده به بخش‌های مختلف اقتصادی (واحد میلیون ریال)						
بخش	خسارات مستقیم			جمع کل	خسارات غیرمستقیم	جمع کل
	ساختمان و ماشین آلات و تجهیزات	مواد و کالا				
کشاورزی	۶۴۴۵۴۴	۵۵۷۰۱۳	۵۸۱۸۲۰	۱۷۸۳۳۷۸	۱۴۱۷۳۹۵۵	۱۵۹۵۷۳۳۲
معدن	۱۹۲۰۹	۱۰۰۷۴	۶۵۰۷	۳۵۷۰	۲۳۴۱۰	۵۹۲۰۰
صنعت	۱۵۴۵۹۷	۱۴۴۱۹۰۰	۳۰۳۶۳	۱۶۲۶۸۶۰	۸۵۱۸۵۹	۲۴۷۸۷۱۹
نفت	۶۸۰۲۰۴۴	۲۵۰۷۸۶	۳۲۹۷۹۵	۷۳۸۲۶۵۵	۱۳۴۱۶۹۱۵	۲۰۰۷۹۵۴۰
برق، آب و گاز	۱۱۵۰۱۳	۱۷۵۰۱۹	۱۰۲۳۷۰۳	۱۳۱۳۷۵۵	۱۶۳۴۹۲۲	۲۹۴۸۶۵۷
ساختن	۱۸۰۴۱۵	۲۱۴۰	۹۲۹۳۲	۲۷۵۴۸۸	۶۹۴۶	۲۸۲۴۳۴
خدمات	۲۰۱۲۴۶۵	۷۱۱۵۰۳۳	۹۲۶۶۰۵۵	۱۸۹۴۳۹۱۹	۴۴۳۴۳۱۹	۲۲۸۲۷۸۵۷
جمع کل	۹۹۲۸۲۹۸	۹۵۵۱۹۴۹	۱۱۳۳۱۱۷۶	۳۰۸۱۱۴۲۳	۳۳۴۵۴۳۲۶	۶۵۳۵۳۷۹۶

تومان خسارات دیده است. با فاصله قابل توجهی از دو رتبه نخست جدول خسارات، بخش کشاورزی قرار دارد که ۵.۷۹ درصد از خسارات مستقیم را از آن خود کرده، به این بخش بیش از ۱۷۸ میلیارد و ۳۳۷ میلیون تومان خسارات وارد شده است. بخش صنعت نیز با فاصله اندکی از کشاورزی ۵.۲۵ درصد از خسارات مستقیم را متحمل شده است. ارزش ریالی خسارات مستقیم بخش صنعت در سال‌های جنگ به بیش از ۱۶۲ میلیارد و ۶۸۶ میلیون تومان می‌رسد. همچنین در این رتبه‌بندی، بخش برق، آب و گاز در رتبه چهارم خسارات مستقیم قرار گرفته است. سهم این بخش از خسارات به ۴.۳۶ درصد و ارزش ریالی خسارات وارد شده به آن نیز به ۱۲۱ میلیارد و ۳۷۲ میلیون تومان می‌رسد. بخش ساختمان نیز در این سال‌ها بیش از ۲۷ میلیارد و ۵۴۸ میلیون تومان خسارت دیده است که این رقم ۸۹ صدم درصد از کل خسارات مستقیم را به خود اختصاص می‌دهد. در انتهای این جدول بخش خسارات قرار دارد که تنها سهم ۱۲ صدم درصدی از کل خسارات مستقیم داشته است. ارزش ریالی خسارات وارد شده به این بخش به بیش از ۳.۵ میلیارد تومان می‌رسد.

■ سهم تولید و خدمات از جنگ

حال در صورتی که تمام خسارات مستقیم را به دو بخش تولید و خدمات تقسیم‌بندی کنیم، فعالیت‌های خدماتی به ۵۹.۷ درصد و هزار و ۸۳۹ میلیارد تومان بیشترین خسارات مستقیم جنگ را متحمل شده‌اند. اما فعالیت‌های تولیدی سهم ۴۰.۳ درصدی از کل خسارات داشته که ارزش ریالی بخش‌های تولیدی، بخش خدمات و خدمات تقسیم‌بندی کنیم، فعالیت‌های خدماتی به ۵۹.۷ درصد و هزار و ۸۳۹ میلیارد تومان بیشترین خسارات مستقیم جنگ را متحمل شده‌اند. اما فعالیت‌های تولیدی سهم ۴۰.۳ درصدی از کل

میزان کل خسارات وارده به بخش خدمات ۲.۲ هزار میلیارد تومان (معادل ۲۲۲۷۰۸ میلیارد ریال) بوده که ۸۰.۱۵ درصد آن مربوط به خسارات مستقیم و بقیه ۱۲۲ میلیارد تومان (۱۲۲۵ میلیارد ریال) مربوط به خسارات غیرمستقیم است. خسارات وارده به بنیه دفاعی کشور با بیش از ۱۰۵ هزار میلیارد تومان (۱۵۷۷۱ میلیارد ریال) که ۸۵ درصد از خسارات این بخش را شامل می‌شود، سهم

■ سهم ۲۲ درصدی فرآورده‌های نفتی در خسارات

با بررسی میزان خسارات در زیربخش گروه‌های اصلی اقتصادی که ۲۰ زیربخش را شامل می‌شود، مشاهده می‌شود که خدمات عمومی ۵۱.۱۹ درصد از کل خسارات در زیربخش‌های مختلف را به خود اختصاص داده و به تنهایی بیش از هزار و ۵۰۰ میلیارد تومان خسارت دیده است. پس از آن زیربخش فرآورده‌های نفتی که ۲۰ درصد از کل خسارات مستقیم را در اختیار داشته بالاترین سهم را دارد. این بخش نیز بیش از ۶۷۷ میلیارد تومان خسارات متحمل شده است. این در حالی است که زیربخش نفت خام تنها سهم ۱.۹۶ درصدی و گاز سهم ۲.۹ درصدی از خسارات جنگ داشته‌اند. بعد از فرآورده‌های نفتی زیربخش زراعت با بیش از ۱۵۴ میلیارد تومان خسارت سهم ۵ درصدی در میان زیربخش‌های ۲۰ گانه اقتصادی داشته است. همچنین زیربخش‌های رستوران و هتلداری و نیز حمل‌ونقل و انبارداری از زیرمجموعه‌های خدمات هر یک سهم ۳.۹ درصدی از کل خسارات مستقیم داشته‌اند. در سال‌های جنگ زیربخش خدمات مؤسسات مالی و پولی نیز ۱۴ میلیارد میلیارد تومان بوده که سهم ۴۶ صدم درصدی از کل خسارات مستقیم داشته است.